

УДК 930.25:371.62+746.6:908(477.41)«1905/1913»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(83).2022.259007

**РУДЯКІВСЬКА ПЕРЕСУВНА НАВЧАЛЬНА КОШИКАРСЬКА
МАЙСТЕРНЯ: СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ (1905–1913 РР.)****Валентина МОЛОТКІНА**orcid.org/0000-0001-6092-5927*доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Олена ЖАМ**orcid.org/0000-0001-6216-5167*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*

Анотація. У статті висвітлено історію створення та функціонування Рудяківської пересувної навчальної кошикарської майстерні (спеціалізувалася на виготовленні кошиків та інших побутових виробів із лози) у 1905–1913 рр. Проаналізовано природні, соціально-економічні обставини її становлення, асортимент і ринок збуту продукції, особливості організації навчального процесу. Наведено дані про техніко-технологічний процес виробництва. Актуальність статті визначила відсутність комплексних наукових досліджень, присвячених цій проблемі. Наукова новизна полягає у тому, що ця тема вперше стала об'єктом самостійного вивчення. Запроваджена до наукового обігу інформація органічно доповнює проблему становлення вітчизняної професійно-технічної освіти, поглиблює знання з історії Переяславицини. У процесі дослідження діяльності майстерні автори прийшли до висновку, що функціонування навчально-виробничого закладу сприяло підвищенню кваліфікаційного рівня місцевих майстрів з лозоплетіння, їх виробничої діяльності, позитивно вплинуло на економіку села, розширило можливості для місцевого населення отримувати професійну освіту, позначилося на розширенні мережі професійних закладів з підготовки кваліфікованих професійно-технічних працівників Переяславського повіту, демонструвало прогресивну роль земства в галузі розвитку місцевих промислів та ремесел. Встановлено, що розвитку лозоплетіння у досліджуваному регіоні сприяв ряд факторів: наявність тут значної кількості дешевої сировини, відносно нескладна технологія виробництва і завдяки цьому доступність її для усіх категорій селянського населення, можливість займатися виробництвом у вільний від сільськогосподарських робіт час, широкий ринок збуту, мінімальні затрати на організацію виробництва. Вивчення земського досвіду із запровадження навчально-виробничих майстерень, їх позитивних і негативних сторін має суттєве значення для реформування й розвитку системи сучасної освіти. В подальшому предметом дослідницької уваги можуть стати інші заклади професійно-технічної освіти Переяславського повіту, в тому числі й кошикарські навчальні майстерні в Гусинцях, Салькові.

Ключові слова: майстерня; лозоплетіння; промисел; Переяслав; асортимент виробів; земський навчальний заклад; професійна освіта.

© Молоткіна В., Жам О.

RUDIAK'S MOBILE TRAINING BASKETRY WORKSHOP: CREATION AND FUNCTIONING (1905–1913)

Valentyna MOLOTKINA

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Olena ZHAM

Candidate of Historical Sciences, lead research fellow of Bread Museum, National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"

Annotation. *The article covers the history of creation and operation of Rudyakiv mobile training basketry workshop (specialized in making baskets and other household products from wicker) in 1905–1913. Data on the technical and technological process of production are given. The relevance of the study was determined by the lack of comprehensive research on this issue. The scientific novelty of the study is that this topic was the first object of independent study. The information introduced into scientific circulation organically complements the problem of formation of domestic vocational education, deepens knowledge of the history of Pereiaslav region. In the process of researching the activities of the workshop, the authors came to the conclusion that the operation of the studied educational and production institution helped to improve the skills of local craftsmen, their production activities, positively affected the rural economy, expanded opportunities for local people to receive vocational education, widened the network of professional institutions for the training of qualified professional and technical workers of Pereiaslav district, demonstrated the progressive role of the zemstvo in the development of local crafts and handicrafts. It was found that the development of wickerwork in the studied region was facilitated by a number of factors: the presence of a significant amount of cheap raw materials, relatively simple production technology, and thus its availability for all categories of the peasant population, the ability to engage in production in the free from agricultural work time, broad sales market, minimal expenses on the organization of production. The study of the zemstvo experience in the introduction of training and production workshops, their positive and negative sides, is essential for reforming and developing the system of modern education. In the future, the subject of research attention may be other institutions of vocational education in Pereiaslav district, including basket training workshops in Husyntsi, Salkov.*

Key words: *workshop; wickerwork; fishing; Pereiaslav; range of products; zemsky educational institution; vocational education.*

Одним із найбільш значущих напрямків діяльності Полтавського губерньського земства та його повітових структур у 90-х роках XIX – на початку XX ст. була освітня діяльність щодо підготовки професійно-технічних кадрів у галузі промислів та ремесел через мережу спеціальних навчальних закладів: майстерень, класів, курсів.

У Переяславському повіті, як і по всій Полтавській губернії, в цей час виникають нові типи ремісничих навчальних

закладів – навчальні майстерні (стаціонарні та пересувні). Насамперед їх створювали для тих кустарних промислів і ремесел, які були найпоширенішими у повіті і загалом у губернії. До таких належали ткацтво, гончарство, лозоплетіння, деревообробка, килимарство, ковальство, чинбарство, шевство, лимарство та ін. Щоб краще зрозуміти, які кустарні промисли доцільніше розвивати, Полтавське губерньське земство у 1878 р. прийняло рішення про

проведення їх всебічного дослідження. Роботу виконав В. Василенко. Результати його досліджень викладені у монографії «Кустарні промисли сільських станів Полтавської губернії» (Полтава, 1885). Проаналізувавши величезний статистичний матеріал, автор запропонував програму активізації та популяризації здобутків кустарних промислів краю. Зокрема, йшлося про поширення ремісничих і технічних знань серед народних майстрів та ремісників, відкриття професійних шкіл і технічних училищ, влаштування зразкових майстерень та показових пунктів, заснування кустарного музею при губернській земській управі, організацію показу виробів народних майстрів на виставках, надання ремісникам і майстерням відповідних коштів і кредитів [2, с. 38]. Дослідження В. Василенка стало своєрідною базою для втілення земської програми з розвитку кустарних промислів у Полтавській губернії. Створення умов для розквіту зазначених ремесел з метою підвищення добробуту населення, а одночасно й вирішення низки економічних питань і стало метою Полтавського губернського земства, а відтак і Переяславського повітового земства.

Станом на 1910 р. у Полтавській губернії діяло 48 навчальних майстерень, з яких 11 – кошикарські (поступалися лише ткацьким майстерням, яких у цей час нараховувалося 16) [2, с. 41]. Серед навчальних майстерень Переяславського повіту помітне місце займали Підварська навчальна ткацька майстерня та кошикарські навчальні майстерні, розташовані в селах Гусинці, Кальне та Рудяків Переяславського повіту.

Метою цієї статті є дослідження історії створення та функціонування

Рудяківської пересувної навчальної кошикарської майстерні у 1905–1913 рр.

Насамперед розглянемо передумови, які спонукали повітові земські органи до створення кошикарських майстерень у Переяславському повіті в цілому та в Рудякові зокрема. У нашому розпорядженні є цікавий документ – доповідь Переяславської земської управи «Про покращення побуту селян сіл Рудяків, Гусинець, Кальне Переяславського повіту», озвучена у вересні 1894 р. на засіданні Переяславських чергових повітових земських зборів XXX скликання [11, с. 112–116]. У доповіді йдеться про те, що у 1893 р. Переяславська земська управа надала повітовим земським зборам звіт «Про тяжке матеріальне становище селян сіл Рудяків, Гусинець, Кальне» і у зв'язку з цим просила Збори звернутися до губернської влади та уряду з клопотанням наділити місцевих селян казенною землею, щоб вони мали засоби для існування. У відповідь на звернення Полтавська губернська управа висловилася про недоцільність наділення селян зазначених сіл казенною землею через те, що «місцеві господарі не мають навиків хліборобства, адже власної землі раніше не мали і не зможуть швидко пристосуватися до нових обставин життя». Натомість губернська влада запропонувала свій варіант вирішення окресленої проблеми: «створення сприятливих умов у цій місцевості для розвитку тих або інших промислів – яких саме можна буде з'ясувати після всебічного економічного обстеження сіл Рудяків, Гусинці, Кальне силами Полтавського губернського статистичного чи економічного бюро». За попередніми підрахунками вартість обстеження становила 200 крб. [11, с. 112]. Оскільки подібні витрати не були

закладені у бюджеті повітового земства, Переяславська земська управа просила губернське земство здійснити його власними силами. Попри те, що клопотання про економічне обстеження сіл Рудяків, Гусинці, Кальне надійшло від переяславських земських органів у 1893 р., лише у 1897 р. статистичне бюро Полтавського губернського земства здійснило їх обстеження. Додатково, на прохання Переяславського земства, було складено також подвірний опис господарств сільських мешканців.

Вважаємо за доцільне навести результати обох обстежень повністю, оскільки вони характеризують, у яких умовах відбувалося становлення навчальних кошаркарських майстерень у цих селах. Згідно з обстеженням у селах Рудяків, Гусинці та Кальне у 1887 р. мешкало 2536 осіб обох статей, землі нараховувалося 1210 дес., у тому числі присадибної 252 дес., орної 187 дес. На кожне господарство припадало в середньому 4/10 дес. орної землі, за яку селяни виплачували викуп 642 крб. Безземельні господарства склали 5% усіх господарств. Орну землю мали лише 7% господарств. Решта 88% господарств мали лише садибу з мокрим сінокосом або садибу з лугом. Переважна більшість місцевих селян займалася візницьким промислом (цьому сприяла наявність сінокосів і пасовиськ, а також пароплавної пристані на Дніпрі неподалік с. Рудяків). Інша частина селян займалася різними підсобними промислами та ремісничою діяльністю. Серйозною проблемою для місцевих мешканців були весняні паводки та сипучі піски, які без упину насувалися на село з боку Дніпра. У звіті, підготовленому статистичним бюро Полтавського губернського земства, зазначено, що садиби майже всіх жителів

Рудякова та частини жителів Гусинців внаслідок низинного розташування щорічно затоплюються водою так сильно, що селянам доводиться перебиратися на більш вищі місця і жити там у тимчасових оселях («шалашах», «куренях»), доки не вийде вода з хат. Крім того, частина садиб у Гусинцях повністю засипається піском, так що видніються лише очеретяні дахи. Щороку після розливів Дніпра піщаний бугор збільшується і наближається до села. Господарі, чії обійстя засипало піском, переселилися на гору, де розташовувався Преображенський скит. Спершу економія монастирська підмала селян низькою орендною платою по 50 коп. на рік за садибу, та коли селяни переселилися, підняла плату до 7 крб. на рік. Близько 30 господарів Рудякова також залишили свої садиби і оселилися на орендованій у сусідньому маєтку землі, де сплачували 4–5 крб. за 1 десятину на рік. Пасовиська незручні, страждають від розливів Дніпра, який то заносить їх піском, то відрізає їх цілі шматки. Так, лише в Гусинцях у 1877 р. під час весняного паводка було повністю засипано піском 106 десятин луку, наступного року – ще 8 десятин. У с. Кальне в 1877 р. Дніпро відрізав у місцевих жителів 8 десятин берегового сінокосу і повністю заніс піском 13 десятин 1531 сажень сінокісних угідь. У с. Рудяків Дніпром було відрізано 50 десятин сінокісних угідь. Всього за 10 років Дніпро «вкрав» у жителів сіл Рудяків, Кальне та Гусинці 200 десятин сінокісної землі, що негативно позначилось на скотарстві – єдиному більш-менш успішному занятті селян. Ще одна біда спіткала селян у 1888 р.: Синод заборонив жителям Гусинців, Кального випасати худобу у монастирських лісах, які були визнані охоронними (до

цього вони випасали її за символічну ціну: 50 коп. з голови худоби і 10 коп. з вівці). Не пощастило й мешканцям Рудякова, які раніше випасали худобу в лісах економії, але нині вони вирублені. Підсумовуючи викладене, чиновники статистичного бюро Полтавського губерньського земства зауважили: «Ось такі природні причини поганого економічного стану цих сіл, звідси не дивно, що їх мешканці майже кожного року голодують» [11, с. 112–116].

Для мешканців сіл Рудяків, Кальне та Гусинці, які перебували в економічній скруті внаслідок складних природних та економічних обставин, найбільш перспективними вважалися два напрямки: розширення площ сінокосів і пасовиськ для успішного функціонування візницького промислу, а також розвиток інших місцевих підсобних промислів, зокрема й лозоплетіння.

Спершу пересувна навчальна кошикарська майстерня була відкрита з ініціативи повітового земства в с. Гусинці у 1895 р. Це була одна з перших у Полтавській губернії майстерня з лозоплетіння. Тоді ж була відкрита майстерня в с. Власівка Кременчуцького повіту. У 1899 р. відкриті майстерні в с. Городищі Лохвицького повіту, с. Романівці Зіньківського повіту, с. Грабинівці Полтавського повіту з філіями у селах Ступки і Лохощина [2, с. 38].

1 серпня 1904 р. Гусинська майстерня була закрита, оскільки мета її створення – «навчання місцевого населення кошикарству» – була досягнута. У зв'язку з цим у звіті Переяславської земської управи зазначено: «...в Гусинцях і сусідньому селі Кальне вже є близько 200 осіб, які добре володіють цим ремеслом і вже деякі колишні учні відкрили

власні майстерні» [7, с. 128]. Тоді ж повітові земські збори визнали, що інші села повіту також потребують розвитку кошикарського промислу, й цього разу гласні постановили відкрити майстерню в с. Рудяків на 8–10 чоловік з виготовлення «ходових» речей (кошиків, скринь, дорожників). Натомість дороговартісні ажурні речі (садові та кімнатні меблі, кашпо, газетниці, сухарниці, шкатулки, хлібниці, плетені кошики для пляшок та бутлів, ширми, декоративні вази тощо), на яких спеціалізувалася майстерня в с. Гусинці, вирішили більше не виробляти, оскільки вони не мали достатнього збуту [6, с. 157].

Пересувна навчальна кошикарська майстерня в с. Рудяків офіційно була відкрита 1 вересня 1905 р. За твердженням Переяславського земства, її мета – створення кустарного виробництва в місцевостях, де розвинуті значні посадки лози і де сільське населення наділене піщано-болотистим ґрунтом [13, с. 273].

Утримувалася Рудяківська кошикарська майстерня коштом повітового земства за часткової фінансової підтримки губерньського. Останнє виділяло кошти у розмірі половини вартості обладнання (але не більше ніж 1000 крб.) та половини суми щорічного утримання майстра. Земські органи вирішували питання оренди приміщень під класи і майстерні, їх освітлення й опалення, наймали персонал (майстра, сторожа), визначали асортимент виробів, підшукували ринок збуту готових виробів, сприяли розширенню і покращенню матеріальної бази майстерні тощо. Коштів, які виділяли повітове і губерньське земства, не вистачало на утримання майстерні. Тому додатковим джерелом фінансування були кошти від реалізованої продукції.

Перший набір учнів до майстерні був невеликий – лише 9 осіб. У 1906 р. – вже 10 осіб [6, с. 157]. Наступного 1907 р. в майстерні навчалося 11 осіб [7, с. 128]. У 1908 р. нараховувалося 14 учнів [8, с. 125]. У 1911 р. – 38 учнів. Відомо, що загалом будівля майстерні могла вмістити на навчання 40–50 учнів [13, с. 273]. Скільки всього учнів здобуло освіту у Рудяківській пересувній навчальній кошикарській майстерні за період її функціонування, з 1905 р. по 1913 р., достовірно сказати не можемо, оскільки дані є не за всі роки. Та попри це, навіть за приблизними підрахунками, учнів, які пройшли курс навчання в майстерні й стали фахівцями з лозоплетіння, було близько сотні.

Власного приміщення майстерня не мала, тому весь період свого існування навчальний заклад розміщувався в орендованих будівлях. Під час вибору підходящої нерухомості висувалося кілька умов: невисока орендна плата та наявність кількох просторих складських приміщень для складування лози та готових виробів. Спершу майстерня розміщувалася в орендованій на 3 роки селянській хаті з коморою, клунею і сараєм для зберігання матеріалів і готових виробів за плату 100 крб. сріблом за весь період [6, с. 157]. Попри те, що орендна угода була укладена на 3 роки (з 1 вересня 1905 р. по 1 вересня 1908 р.), через рік майстерня переїхала в іншу сільську хату менших розмірів, але кращого стану з оплатою 60 крб. за рік. При хаті були клуня і комора [7, с. 128–132]. Але й ці приміщення не задовольнили потреб майстерні, тому невдовзі вона знову переїхала «в трохи кращу будівлю», яка належала Маріамні Миколаївні Михайловій. З власницею була укладена

угода на 3 роки за плату 80 крб. за рік [8, с. 126].

Навчання у майстерні було безкоштовним, більше того, необхідні інструменти та обладнання також видавалися учням безкоштовно. Навчальний процес у Рудяківській кошикарській майстерні забезпечував один майстер. Відомо, що у 1905 р. ним став колишній випускник Гусинської кошикарської майстерні на прізвище Базилевич. Він отримував плату коштом земства. Від початку існування майстерні вона становила 300 крб. за рік або 25 крб. на місяць. Причому половина цієї платні (150 крб.) надходила із губернських коштів, а решта – із власних коштів Переяславського повіту [6, с. 157]. У 1911 р. платня Базилевича була збільшена до 360 крб. на рік [13, с. 273]. В листопаді 1914 р. повітові земські збори І скликання задовольнили клопотання майстра майстерні Базилевича про збільшення йому щорічної плати на 60 крб. Відтоді вона становила 420 крб. за рік [10, с. 20].

В основі організації навчального процесу Рудяківської кошикарської майстерні було поєднання теоретичних і практичних занять. Навчальна програма наслідувала програму Гусинської кошикарської майстерні й складалася з загальноосвітніх та спеціальних предметів. Упродовж навчання учні опановували багато видів робіт зі спеціальності. Але основна частина навчального часу відводилася на практичні заняття. Здебільшого учні навчалися у процесі виконання замовлень земства, благодійних товариств, приватних осіб.

Спеціальної навчальної літератури не було. Навчальна методика майстра базувалася на власному досвіді та використанні загальних праць із деревообробки.

Лише у 1911 р. вийшов посібник інженера-технолога К. Вебера «Корзиночное производство и культура ивы. Практическое руководство по культуре корзиночной ивы и по выделке корзиночных изделий и корзиночной мебели». Це була детальна інструкція з вирощування спеціальної культури верби та виготовлення кошиків й інших виробів з лози. Видання містило багато малюнків кошиків різних форм із чіткими інструкціями з їх виготовлення. Автор посібника відзначав, що це незначне, на перший погляд, виробництво в перспективі за умов правильної організації має велике значення не лише як кустарне виробництво, що приносить прибуток сільському населенню, не відриваючи його від землі, а й сприяє збуту продуктів садівництва та городництва [1].

У майстерні учні були зайняті в основному виготовленням кошиків різної форми та розмірів: прості «городні кошики», «садові» (розширені доверху, на підставці), «пасхальні» (обов'язково з кольоровим декором), кошики для транспортування пляшок (із перегородками), кошики для одягу та білизни (зазвичай яйцеподібної форми), «овочівниці» (без ручки, у формі миски). На замовлення виплітали дитячі колиски, садки і кошелі для риболовлі, клітки для пташок, садові меблі. Загалом асортимент виробів Рудяківської майстерні був не надто великим. Вироблялися прості, доступні кожному сільському господарству речі: кошики з однією та двома ручками, скрині, валізи, «дорожники» тощо. У звіті Переяславської повітової земської управи за 1907 р. зазначено, що, порівняно з Гусинською кошикарською майстернею, асортимент Рудяківської майстерні значно вужчий, виробляються лише ходові вироби, які

добре збуваються. Ажурні вироби, які дорого коштують, не мають широкого збуту і, залежавшись, втрачають колір і цінність, не виробляються [7, с. 128].

Продукція збувалася на місці (безпосередньо у майстерні) через благодійні базари, виставки (місцеві, ярмаркові, загальногубернські), відправлялася до Переяславського земського складу або Полтавського кустарного складу. Земські органи допомагали майстерні не лише у справі збуту виробів, а й у придбанні необхідних інструментів, надавали їм замовлення та матеріали, а також зразки виробів та технічні рекомендації, забезпечували профільною літературою, сприяли участі кустарів у виставках.

Витрати на утримання майстерні включали кілька пунктів: оренда приміщення, опалення та освітлення приміщення, заробітна плата майстру, обладнання для майстерні. Ці витрати не були сталими й майже щороку змінювалися. Так, наприклад, у 1905 р. загальна вартість витрат на утримання майстерні склала 600 крб., з яких 100 крб. було витрачено на оренду приміщення разом із витратами на його опалення й освітлення; 300 крб. – на зарплату майстру; 200 крб. – на придбання необхідного обладнання для майстерні. У наступному 1906 р. на утримання майстерні було витрачено на 200 крб. менше, адже обладнання (знаряддя праці) ще було не зношене й тому купувати нове не було необхідності [6, с. 157]. У 1907 р. на утримання Рудяківської майстерні повітові земські органи асигнували 448 крб. З них 300 крб. на зарплату майстру, 48 крб. на зарплату сторожу, 100 крб. на оренду приміщення, його опалення й освітлення [7, с. 131]. Із наведеного вище видно, що на третьому році функціонування майстерні виникла

потреба взяти на роботу сторожа. Це може бути свідченням того, що у майстерні було накопичено певний запас продукції, який необхідно охороняти від крадіжок та пожежної небезпеки.

На утримання Рудяківської майстерні у 1908 р. повітові земські збори XLIII скликання в жовтні 1907 р. постановили закласти 1698 крб. (для порівняння: на аналогічну ткацьку майстерню збори заклали 1522 крб.), а також, за пропозицією гласного А. Гоцкало, доручили Переяславській земській управі опікуватися про створення нових навчальних майстерень у різних галузях виробництва та поширення справи і в інших частинах Переяславського повіту [12, с. 16]. Значне збільшення кошторисних витрат на утримання Рудяківської навчальної кошикарської майстерні (з 448 крб. у 1907 р. до 1698 крб. у 1908 р.) є показником її успішності. Окрім витрат за оренду приміщення, його опалення й освітлення, зарплату майстра, додалися витрати на зарплату («винагороду») учням за роботу та на придбання більшої кількості необхідних матеріалів (прути, палки, лоза, очерет, фарба, дрібні цвяхи, м'який дрiт, ємності для вимочування чи фарбування прутів) та інструментів (колунки, ножі, молотки, затискачі, шила тощо). Із закладених у кошторис на 1908 р. коштів (1698 крб.) в дійсності було витрачено близько 1633 крб. 49 коп., на 49 крб. 51 коп. менше від запланованого. У зв'язку з цим у «Звіті Переяславської повітової земської управи за 1908 рік» зазначено, що «становище Рудяківської кошикарської майстерні поки що цілком задовільне». У 1911 р. на утримання майстерні було асигновано 1700 крб., а витрачено фактично – 2069 крб. 19 коп. [13, с. 273].

Найскладнішими питаннями у висвітленні досліджуваної проблеми є товарообіг та прибутковість майстерні. Вони не були сталими, щороку змінювалися і залежали від багатьох обставин: попиту на різний товар, отриманих спецзамовлень, якості сировини та ін. У нашому розпорядженні є кілька щорічних фінансових звітів по Рудяківській кошикарській майстерні, які характеризують її економічне становище та перспективи розвитку.

Наприклад, упродовж 1906 р. учнями Рудяківської кошикарської майстерні вироблено товарів на суму 1372 крб. 10 коп. З них у 1906 р. реалізовано оптом і вроздріб виробів на загальну суму 810 крб. 75 коп. З урахуванням знижок оптовим покупцям прибуток склав 690 крб. 70 коп. Третину виробленої у 1906 р. продукції вартістю 488 крб. 35 коп. було доправлено на склад при Переяславській земській управі на реалізацію. Половина цих виробів була реалізована впродовж року. З них за готівку продано товарів на суму 240 крб. 90 коп., реалізовано в кредит виробів на суму 5 крб. 05 коп. Нереалізованих товарів на складі залишилося на кінець року на суму 242 крб. 40 коп. Окрім продукції Рудяківської кошикарської майстерні, на складах Переяславської земської управи зберігалися нереалізовані вироби Гусинської кошикарської майстерні на суму 300 крб. Та продукція, яка не була передана на земський склад у Переяславі, реалізовувалася безпосередньо в Рудяках та прилеглих населених пунктах, вивозилася для продажу на ярмарки. Станом на 31 грудня 1906 р. в майстерні залишалося нереалізованого товару на суму 73 крб. [6, с. 157–158].

Наступного 1907 р. учні Рудяківської кошикарської майстерні виготовили різних лозових виробів на суму 1591 крб. 70 коп. (згідно з цінами прејскуранта) – це на 219 крб. 60 коп. більше, ніж у 1906 р. Впродовж поточного року було реалізовано виробів оптом і вроздріб на суму 253 крб. 65 коп. Чистий прибуток від реалізованих безпосередньо в майстерні виробів склав 219 крб. 13 коп. На Переяславський земський склад було доправлено на реалізацію виробів на суму 577 крб. 55 коп. (порівняно з минулим роком їх вартість зросла на 89 крб. 20 коп.). Відомо, що наприкінці року (станом на 1 січня 1908 р.) у розпорядженні Рудяківської кошикарської майстерні нараховувалось нереалізованих виробів на загальну суму 1268 крб. 40 коп. З них при майстерні – на суму 833 крб. 50 коп. та на земському складі – на суму 535 крб. 90 коп. Окрім цього, у майстерні ще залишалися не проданими вироби з позаминулого року на суму 344 крб. 33 коп. Попри погіршення їх якості керівництво майстерні все ще сподівалося їх реалізувати [7, с. 128–132].

Упродовж 1908 р. у Рудяківській кошикарській майстерні було виготовлено нових виробів на суму 1188 крб. 38 коп., і це при тому, що з минулого року у майстерні залишалось нереалізованих виробів на суму 833 крб. 50 коп. та на земському складі в Переяславі ще на суму 2040 крб. 98 коп. Всього у поточному році було реалізовано з майстерні товару на суму 1115 крб. 45 коп. (з урахуванням знижки оптовим покупцям фактичний прибуток склав 979 крб. 96 коп.). Частина виробів (на суму 289 крб. 80 коп.) була доставлена на склад при земській управі для реалізації. Після цього залишилося в майстерні на 1 січня 1909 р. виробів на суму 635 крб. 73 коп. [8, с. 125–126].

Товарообіг та прибутки Рудяківської кошикарської майстерні через Переяславський земський склад у 1908 р. були значно скромніші, але коло торгових операцій набагато ширшим. Станом на 1 січня 1908 р. на складі при Переяславській земській управі було лозових виробів на суму 535 крб. 95 коп. Упродовж року додатково доставлено із Рудяківської майстерні виробів на суму 289 крб. 80 коп. У 1908 р. продано за готівку виробів на суму 415 крб. 35 коп. (з урахуванням відсоткової знижки 390 крб. 30 коп.) та відпущено товарів у кредит приватним особам на суму 6 крб. 25 коп. Тут варто зауважити, що реалізація товару в кредит у торговій практиці Переяславського земського складу була доволі поширеною. Приватні особи, земські установи, благодійні організації, сільські товариства нерідко оформляли лозові вироби у борг. Кошти за них сплачували частинами або з відтермінуванням платежів на рік (рідше два). Такі торгові операції були вигідні обом сторонам – і покупцям, і продавцеві (на складі не накопичувалося багато виробів, які з часом втрачали свій товарний вигляд). Відомо, що у 1908 р. числилося боргів за відпущений у кредит товар на суму 349 крб. 86 коп. З них: 295 крб. 48 коп. – за Бердянською земською управою, 22 крб. 33 коп. – за Правлінням Переяславського товариства допомоги бідним, 32 крб. 05 коп. – за приватними особами. Упродовж поточного року надійшло від приватних осіб попереднього боргу – 12 крб. 65 коп. та від Правління товариства допомоги бідним м. Переяслава – 22 крб. 33 коп. Частина лозових виробів (на суму 18 крб. 45 коп.), які зберігалися на земському складі, були пожертвовані на благодійність. Після цього на складі

залишалося станом на 1 січня 1909 р. виробів на суму 377 крб. 95 коп., числилося боргу за Бердянською земською управою на суму 295 крб. 48 коп. та боргу за приватними особами на суму 14 крб. 40 коп. Окрім всього, було повернуто назад у с. Рудяків виробів на суму 19 крб. 10 коп. Вони підлягали реалізації на місці [8, с. 125–127].

У нашому розпорядженні є також фінансовий звіт Рудяківської кошикарської майстерні за 1911 р. У ньому зазначено, що в поточному році виготовлено нових виробів на суму 3569 крб. 25 коп., реалізовано на суму 3473 крб. 73 коп., непроданих виробів 1911 р. виробництва залишилося на суму 393 крб. 83 коп. і невикористаних матеріалів на суму 159 крб. 05 коп. Серед виробів основне місце займали кошики. Їх було виготовлено 1997 штук на загальну суму 2234 крб. 12 коп. Відомо, що $\frac{1}{2}$ вартості кошиків склала вартість матеріалів – 1121 крб. 58 коп., решта (1112 крб. 54 коп.) – оплата роботи учнів майстерні. У звіті зазначено, що учням за роботу було заплачено в два етапи: спершу 1018 крб. 48 коп. і згодом доплачено ще 93 крб. 76 коп. [13, с. 273]. У цьому ж звіті є інформація про організацію виробництва в майстерні: «Скільки учнів навчалось з часу відкриття школи – невідомо. Щоденник занять не ведеться, тому зробити висновки про час навчання кожного з учнів неможливо. Майстерня, за даними майстра, працює цілий рік, за винятком того часу, коли не було матеріалу, а це буває часто. Так, у звітному році матеріалу не було вже з осені і купувався він частинами невеликими партіями. У кожного учня є розрахункова книга, яка зберігається у майстра. Загальної книги рахунків усіх учнів немає. Навчання

розпочинається з підготовки днищ, а вже потім плетуться кошики. Серед готових виробів меблів немає, очевидно, що цього тут не навчають. Готові зразки меблів лежать на горищі, учні їх не використовують. Матеріальна і товарна книги не ведуться, тому не можна встановити, скільки є в наявності матеріалів і товару. Матеріал закуповує сам майстер, і Переяславська земська управа ніколи цих закупок не перевіряє. Рудяківська навчальна кошикарська майстерня повністю забута повітовою земською управою. Сам Базилевич пригадав лише один випадок відвідування майстерні членом управи Чепцовим: він зробив деякі розпорядження щодо фінансової звітності, але саму роботу не перевіряв. У звітному році навчалось 38 учнів, а будівля майстерні може вмістити 40–50 учнів, яких потрібно забезпечити лише матеріалом – близько 1,5 тис. пудів лози на рік. Майстер заявляє, що він постійно відчуває нестачу фінансів на придбання матеріалів і для виплати учням заробітної плати і що ця затримка сильно впливає на ефективність роботи майстерні» [13, с. 273].

Огляд фінансових звітів по Рудяківській кошикарській майстерні дає можливість зробити висновок про те, що виробнику було зручніше працювати з оптовими покупцями та гуртовими замовниками однотипних виробів. Таким «оптовикам» з перших днів функціонування майстерні робилися чималі знижки. Так, наприклад, у 1906 р. якщо клієнт купував виробів на суму до 100 крб. – отримував знижку 15%, а якщо на суму понад 100 крб. – 20% [6, с. 157–158]. У 1907 р. оптовим покупцям лозових виробів робилася знижка: 5% – при придбанні товарів на суму 25–50 крб., 10% – при

купівлі виробів на суму 50–100 крб. та 15% – якщо клієнт купував виробів на суму понад 100 крб. [7, с. 128–132]. У 1908 р. знижка оптовим покупцям при купівлі виробів на суму 25–50 крб. складала 5%, при купівлі виробів на суму 50–100 крб. – 10% і при купівлі виробів на суму понад 100 крб. – 15% [8, с. 125–127].

Окремо варто розглянути благодійну діяльність Рудяківської навчальної кошикарської майстерні. Нам вдалося з'ясувати, що частину виготовлених виробів, здебільшого кошиків, майстерня передавала на благодійність. Так, наприклад, у 1907 р. учні Рудяківської майстерні виготовили на замовлення благодійних товариств Переяслава спеціальні кошики великих розмірів із кришками, в яких доправляли одяг та білизну (рідше сухарі) для військових імперської армії на суму 11 крб. 35 коп. Вони були передані хворим і пораненим військовим на Далекому Сході як добровільна пожертва [7, с. 132]. Благодійні товариства не розраховувалися з майстернею за продукцію. Майстерня не стала вимагати відшкодувати заборгованість і наступного року повністю скасувала борг за відпущені кошики. У 1908 р. Рудяківська кошикарська майстерня пожертвувала на лотерею для дитячого притулку м. Переяслава товарів на суму 7 крб. 10 коп. [8, с. 127].

Повноцінно висвітлити заявлену тематику неможливо без огляду матеріально-технічного оснащення Рудяківської кошикарської майстерні. Основною сировиною для лозоплетіння була лоза (одно-дворічні пагони чагарникових верб, прями, гнучкі з рівною й гладкою поверхнею і забарвленням). Сировиною кустарного лозоплетіння в досліджуваній місцевості служили всі види лози:

білоліз, шелюга (верба гостролиста), червона шелюга (червоний верболіз), чорнолоз, верба вухата [9, с. 257]. Прути верби заготовляли впродовж року. Найкращою вважалася весняна лоза. У прутів, зрізаних у цей час, легко відділяється кора, деревина білого кольору, особливо після відбілювання на сонці. Навесні прут можна різати аж до кінця травня, коли на молодих пагонах почнуть формуватися 2–3 листочки. У прутів, зрізаних влітку, гілки не дуже гнучкі і часто ламаються. Осінньо-зимова заготівля починається в жовтні й закінчується в квітні, до початку сокоруху. Кора прутів, заготовлених у цей період, видаляється після попереднього кип'ятіння у воді. Час варіння (від 30 хв. до 3 год.) залежить від породи верби, а також від того, якого кольору прут хочуть отримати [4]. Щодо інструментів з лозоплетіння, то їх можна поділити на дві групи: спеціальні та широкого вжитку. До спеціальних знарядь, які використовуються лише в лозоплетінні, відносяться: щемилка (для відділення кори від прута); колунки (для розщеплення прутів на частини); шоф (для отримання струганих стрічок); мол (для стругання вербових стрічок по ширині); жамки (для випрямлення і згинання прутів); горбач (ніж для обрізки кінців прутів у плетених виробках); універсальний кошикарський ніж (для обрізання прутів, зрізання сучків, стругання); ізер (для ущільнення плетення стінок крупних виробів); ромбічне шило (для прокручування отворів у прутах). Окрім наведених знарядь, у лозоплетінні також використовуються й інші інструменти і пристосування: молотки, плоскогубці та круглогубці, затискачі, шаблони, ножівки по дереву, викрутки, дрібні цвяхи, тонкий і м'який дріт, емність для

вимочування прутів, робочі столи, низькі стільці, ослони.

Які з цих знарядь і пристосувань використовували учні Рудяківської майстерні, невідомо. Можемо припустити, що частину з них купували, а деякі, насамперед спеціальні, виготовляли на замовлення. Так, наприклад, у 1907 р. в майстерні було в наявності заготовок (прутів, палок) і знарядь праці на суму 391 крб. 97 коп. З них вартість знарядь та пристосувань складала 251 крб. 84 коп. [7, с. 128–132]. У фінансовому звіті майстерні за 1908 р. зазначено, що майстерня заборгувала слюсарю 9 крб. 38 коп. за виготовлені ним металеві знаряддя. Також згадується, що у поточному році в майстерні було в наявності заготовок і матеріалів (прути, палки, очерет, фарба, цвяхи, дріт) на суму 385 крб. 83 коп. [8, с. 127].

На початку 1913 р. Рудяківська навчальна кошикарська майстерня була закрита. Причин було декілька. За вісім років існування майстерні чимало місцевих жителів здобули навички лозоплетіння й почали працювати самостійно, мимоволі створюючи конкуренцію майстерні, яка дала їм освіту. Була й інша причина, що стала вирішальною: кредитне товариство села Салькова Вороньківської волості Переяславського повіту активно закликала повітову та губернську владу відкрити в цьому придніпровському селі кошикарську майстерню й регулярно клопотало про виділення на цю справу коштів. Наприклад, у 1912 р. селяни с. Салькова подали на розгляд Переяславських земських зборів XLVIII скликання звернення про видачу 200 крб. допомоги на відкриття кошикарської майстерні. Відомо, що це було далеко не перше звернення сальківців, чим вони

доводили свою наполегливість. Повітові земські збори вирішили, що відкриття нової кошикарської майстерні буде обтяжливим для місцевого бюджету, тому постановили перемістити майстерню із с. Рудяків у с. Сальків [13, с. 19].

Таким чином, проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що Рудяківська пересувна навчальна кошикарська майстерня була відкрита внаслідок земських освітніх реформ 90-х років XIX ст., метою яких було створення мережі навчальних ремісничих закладів з різних видів кустарного виробництва. Створенню майстерні в с. Рудяків Переяславського повіту сприяли природні ресурси та соціально-економічні обставини цього наддніпрянського села, прагнення Переяславського повітового земства покращити економічне становище місцевого населення, яке перебувало в економічній скруті, і задовольнити потреби в конкретних професійних кадрах. Функціонування досліджуваного навчально-виробничого закладу сприяло підвищенню кваліфікаційного рівня місцевих майстрів з лозоплетіння, їх виробничої діяльності, позитивно вплинуло на економіку села, розширило можливості для місцевого населення отримувати професійну освіту, позначилося на розширенні мережі професійних закладів з підготовки кваліфікованих професійно-технічних працівників Переяславського повіту, демонструвало прогресивну роль земства в галузі розвитку місцевих промислів та ремесел. У подальшому детальніше можуть бути вивчені організація та функціонування інших закладів професійно-технічної освіти Переяславського повіту, в тому числі й кошикарських навчальних майстерень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер К. К. Корзиночное производство и культура ивы. Практическое руководство по культуре корзиночной ивы и по выделке корзиночных изделий и корзиночной мебели. Санкт-Петербург, 1911.

2. Економічна діяльність Полтавського губернського земства у другій половині XIX – на початку XX століть: навчальний посібник для профільного навчання [історичний та економічний профілі] / Бабенко Л. Л., Шульга С. В., Зелюк В. В.; ПОППО; ПНПУ. Полтава, 2012. 80 с.

3. Матеріали та інструменти. – Лозоплетіння. URL: <http://lozopletinnia.blogspot.com>

4. Отчёт Переяславской уездной земской управы за 1902 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1903.

5. Отчёт Переяславской уездной земской управы за 1906 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1907.

6. Отчёт Переяславской уездной земской управы за 1907 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1908.

7. Отчёт Переяславской уездной земской управы за 1908 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1909.

8. Погорілий М. М. Побутування промислу лозоплетіння в Середній Наддніпрянщині. *Переяславіка: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*: збірник наукових статей. 2015. Вип. 9 (11). С. 256–259.

9. Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания I созыва в ноябре 1914 года и Чрезвычайных Земских Собраний 28 марта и 10 августа 1914 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1915.

10. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXX созыва в сентябре 1894 года. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Найдиса, 1895.

11. Свод постановлений Переяславского очередного уездного собрания XLIII созыва в октябре 1907 года и Чрезвычайных Земских

Собраний 26 января и 1 июля 1907 года. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1908.

12. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVII созыва в сентябре 1911 года и Чрезвычайных Земских Собраний 29 апреля и 20 ноября 1911 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1912.

13. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVIII созыва 1912 года. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1913.

REFERENCES

1. WEBER, K. (1911). *Basket Production and Culture of Willow. A Practical Guide to the Culture of the Basket Willow and the Making of Basketware and Basket Furniture*. St. Petersburg. [in Rus.]

2. BABENKO, L., SHULHA, S., ZELIUK, V. (2012). *Economic Activities of Poltava Provincial Zemstvo in the Second Half of the 19th Century – Early 20th Century: A Guidebook for the Profile Study [Historical and Economic Profiles]*. PRIPEE; PNP. Poltava, 80 p. [in Ukr.]

3. *Materials and Tools. – Vine Weaving*. [online] Available at: <http://lozopletinnia.blogspot.com> [in Ukr.]

4. *Report of Pereyaslav County Zemstvo Council for 1902*. (1903). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's House. [in Rus.]

5. *Report of Pereyaslav County Zemstvo Council for 1906*. (1907). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

6. *Report of Pereyaslav County Zemstvo Council for 1907*. (1908). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

7. *Report of Pereyaslav County Zemstvo Council for 1908*. (1909). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

8. POHORILYI, M. (2015). *Wickery Craft in the Middle Upper-Dnieper Region*.

Pereiaslavika: Scientific Notes of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav": Collected Scientific Articles, Vol. 9 (11), pp. 256–259. [in Ukr.]

9. *Resolutions of Pereyaslav Regular County Zemstvo Assembly of the I Convocation in November 1914 and the Extraordinary Zemstvo Assemblies on March 28 and August 10, 1914.* (1915). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Vurman, Kubyshkin's House. [in Rus.]

10. *A Set of Resolutions of Pereyaslav Regular County Zemstvo Assembly of the 30th Convocation in September 1894.* (1895). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Naidis house. [in Rus.]

11. *A Set of Resolutions of Pereyaslav Regular District Assembly of the 43rd*

Convocation in October 1907 and the Extraordinary Zemsky Assemblies on January 26 and July 1, 1907. (1908). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

12. *Code of Resolutions of the Pereyaslav Regular County Zemstvo Assembly of the 48th Convocation in September 1911 and the Extraordinary Zemsky Assemblies on April 29 and November 20, 1911.* (1912). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Vurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

13. *A Set of Resolutions of Pereyaslav Regular County Zemstvo Assembly of the 49th Convocation of 1912.* (1913). Pereyaslav: Printing House of Lepsky and Wurman, Kubyshkin's house. [in Rus.]

Рудяківська пересувна навчальна кошикарська майстерня була відкрита внаслідок земських освітніх реформ 90-х років XIX ст., метою яких було створення мережі навчальних ремісничих закладів з різних видів кустарного виробництва. Створенню майстерні в с. Рудяків Переяславського повіту сприяли природні ресурси та соціально-економічні обставини цього наддніпрянського села, прагнення Переяславського повітового земства покращити економічне становище місцевого населення, яке перебувало в економічній скруті, і задовольнити потреби в конкретних професійних кадрах.